

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто теоретичні аспекти сутності та диференціації доходів населення. Висвітлено сутність і значення державного регулювання доходів населення для економіки в цілому. Обґрунтовано необхідність налагодження механізму оподаткування доходів з метою більш справедливого формування та розподілу доходів населення.

The article deals with the theoretical aspects of the essence and differentiation incomes. It is shined essence and value of state regulation the incomes of the population for economy as a whole. It is proved the necessity of adjustment the mechanism of the taxation of incomes with the purpose for the purpose of more valid shaping and division of the incomes of the population.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процес міжнародної інтеграції та прагнення України до європейського співтовариства об'єктивно вимагають підвищення соціально-економічних стандартів до рівня розвинутих держав. Це зумовило необхідність формування нових підходів щодо проблем підвищення рівня життя та доходів населення. Адже, саме в цій сфері спостерігається найбільше відставання України, що є серйозною перешкодою на шляху до євроінтеграції.

Проблеми стабілізації і зростання рівня доходів населення належать до одних з найважливіших в питаннях створення високоефективної економіки. Успішність вирішення даних проблем безпосередньо залежить від забезпечення узгодженості рівня економічного зростання з рівнем та диференціацією доходів населення. Економічні реформи за період становлення ринкових відносин, окрім позитивних результатів, призвели до різкої поляризації доходів серед населення, до загального падіння рівня життя.

На сьогоднішній день питома вага заробітної плати у ВВП становить менше 45%, а у структурі собівартості продукції близько – 10%, що значно відстає від стандартів розвинених країн світу, де такі показники сягають 60%. Це призводить до вкрай низької вартості робочої сили і, як наслідок, до зниження ефективності праці. В сучасному українському суспільстві глибоко укорінилось різке майнове розшарування, глибока диференціація доходів населення та загрозливі масштаби бідності: доходи 10% найбільш забезпеченого населення перевищують доходи 10% найменш забезпечених більш ніж в 10 разів, при цьому більше половини громадян отримує дохід на одного члена сім'ї менший від прожиткового рівня [1, с. 3]. Такі диспропорції обумовлюють необхідність перегляду концептуальних засад регулювання доходів населення та їх узгодження з макроекономічною політикою держави.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Важливі аспекти проблем державного регулювання процесів формування та розподілу доходів у суспільстві знайшли висвітлення та набули розвитку в працях багатьох українських вчених, серед яких А. Базилюк, Д. Богиня, І. Бондар, І. Гнибіденко, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, О. Новікова, Н. Павловська, С. Тютюнникова, Л. Черенько та ін. Вони зробили вагомий внесок в розвиток даної проблематики.

Невирішені частини загальної проблеми. Водночас удосконалення потребують методики оцінки впливу державної економічної політики на реальні доходи населення та умови їх формування. Більш глибокої розробки вимагає проблема створення ефективного механізму державного регулювання доходів громадян, який забезпечував би зростання їх реальної величини на довготривалу перспективу.

Пріоритетну значимість для нашої країни має розробка заходів щодо стимулювання державою випереджаючого зростання первинних доходів, які безпосередньо залежать від ефективності трудової діяльності громадян, в порівнянні із вторинними, які є лише засобом підтримки можливостей задоволення мінімальних споживчих потреб населення [1, с. 5].

Мета статті. Метою даної статті є розгляд теоретичних і методологічних аспектів сутності та регулювання доходів населення.

Виклад основного матеріалу. Безперервний рух доходів в економіці забезпечує функціонування ринкового господарства. В процесі кругообігу доходи послідовно проходять декілька стадій відтворювального процесу таких як утворення, розподіл, перерозподіл, формування кінцевих доходів, використання наявних доходів для фінансування кінцевого споживання та заощадження.

Дослідження доходів населення передбачає використання двох підходів:

- макроекономічного, який дозволяє оцінити в цілому роль населення як частини соціально-економічної системи, яка відіграє особливу роль в процесі відтворення валового внутрішнього продукту (ВВП);
- мікроекономічного, що пов'язаний з дослідженням процесів формування, розподілу та використання доходів на рівні окремих домогосподарств.

Ці два підходи доповнюють один одного при аналізі соціально-економічної ситуації в країні, так як процес трансформації соціальної структури, що відбувається в теперішній час, висуває необхідність оцінки особливостей матеріального положення та економічної діяльності різних верств населення. У процесі ринкових трансформацій головною методичною базою вимірювання доходів стає система національних рахунків (СНР), яка оцінює всі елементи ВВП, в тому числі і доходи домогосподарств. В системі національних рахунків поняття «доходи населення» можна визначити в загальному вигляді як частину доходів суспільства в цілому, яку населення отримує на кінцеве споживання протягом певного періоду.

В основу методології дослідження доходів у системі національних рахунків, розробленій ООН в 1993 році, покладено концепцію Дж.Хікса, згідно з якою «під доходом розуміється максимальна кількість коштів, які індивід може витратити протягом певного тижня за умови, що капітальна вартість майбутніх надходжень у грошовому виразі залишиться на попередньому рівні» [2, с. 291]. При цьому поняття «дохід» відрізняється від поняття «актив». Перший включає лише ті засоби, які можна використати на споживання. Не можна вважати доходом додаткові надходження коштів, викликані випадковими причинами, зокрема інфляцією.

Концепція Дж.Хікса дозволяє зробити ряд висновків стосовно трактування сутності доходу. Перше, не всі грошові надходження являються доходами – певна їх частина є лише результатом зміни форми активів (наприклад, з матеріальної на фінансову). Доходом може вважатися лише приріст вартості набутих на попередніх етапах активів (відсотки за банківським депозитом, дивіденди тощо). Друге, приріст капіталу, викликаний випадковими причинами (наприклад, інфляцією), або підвищенням вартості активів внаслідок зовнішніх причин, не повинен розглядатися як дохід [1, с. 69].

Петер фон дер Ліппе, виходячи з теоретичної основи системи національних рахунків, так визначає доход домогосподарств – це «сума, що домашнє господарство могло б витратити, не зменшуючи тим самим реальну вартість свого майна» [3, с. 14]. Він визнає доцільність концепції «розширеного» доходу на основі споживання, а також вважає, що варто розглянути можливість включення діяльності домогосподарок, натуральну плату, умовно нараховані доходи, безкоштовні послуги «до складу сукупних доходів». У цьому зв'язку Петер фон дер Ліппе формулює «дуже широке визначення доходу» – як «реальна можливість доступу до національного продукту чи всі засоби, що надійшли протягом одного періоду домашньому господарству, як одиниці, що розпоряджається ними для задоволення своїх потреб» [3, с. 14].

Доходи населення в ринковій економіці будь-якої країни завжди диференційовані за різними соціальними групами. В економічній науці питання диференціації доходів населення гостро дискутується. Одні дослідники обґрунтовують, що необхідна більша рівність, як передумова виживання в ринкових умовах. Інші вважають, що прагнення до рівності підриває ринкову систему, оскільки не стимулює потребу в праці.

Відмічено, що переважне положення в поточному розподілі доходів або багатства, швидше за все, визначить таке ж положення в майбутньому розподілі (між і всередині поколінь). Тому, при розгляді категорії доходу необхідно враховувати і часовий чинник: проблему взаємозв'язку поточного доходу і очікуваного майбутнього доходу. Низький дохід в сьогоднішній потенційно принесе і нижчий дохід в майбутньому. Те ж саме можна сказати і про інвестування в себе, в людський капітал. Так, батьки з низькими доходами не здатні на значні інвестиції в людський капітал своїх дітей. Ільїн А.І. відзначає, що соціальна диференціація населення спостерігається вже при народженні дитини, зберігається і посилюється протягом життя [4, с. 21].

В демократичному суспільстві, що проголошує принципи справедливості та рівності прав своїх громадян, надмірне багатство одних та убогість інших можуть привести до наростання соціальної напруги. Отже, важливо володіти методикою вимірювання існуючої нерівності в доходах, вміти пояснити причини, що її породили та визначити шляхи досягнення прийнятної для суспільства диференціації доходів населення.

Для виміру нерівності в розподілі доходів в суспільстві найчастіше використовуються такі показники як крива Лоренца, індекс концентрації доходів (коефіцієнт Джині), децильні, квінтільні, квартальні показники диференціації доходів, співвідношення середньодушових доходів в найвищих та найменших децильних, квінтільних, квартальних групах населення. Ці індикатори розраховуються для вивчення характеру змін в розподілі доходів суспільства, міжрегіональних співвідношень у рівні диференціації доходів. Частіше всього такі індикатори розраховуються на основі номінальних доходів та при наявності в відповідній інформації по групам населення, більш повна картина вимальовується при оцінці нерівності доходів на основі реальних доходів населення.

В Україні за розрахунками Інституту демографії і соціальних досліджень НАНУ показник Джині-Тейла (який вимірює диференціацію між кожним спостереженням у вибірці, тобто, фактично, між кожним домогосподарством у вибірці) становить 30,6%, що свідчить про наявність значної нерівності в доходах українського населення. Більш того, значення даного показника має тенденцію до повільного зростання. Рівень основних показників диференціації доходів населення в Україні свідчить про наявність значних масштабів розшарування українського населення. Однак, у міжнародному

порівнянні значення цих показників не є такими, що викликають занепокоєння. Так, значення коефіцієнту співвідношення кумулятивних часток доходів у крайніх квінтільних групах населення в Україні на сьогодні складає 4,3 рази, що є меншим, ніж у більшості європейських країн та країнах Єврозони, де даний показник складає 4,4 рази. У таких розвинених європейських країнах, як країни Балтії, Велика Британія, Італія, Іспанія тощо відповідне значення коефіцієнту фондів є помітно вищим (4,8-5,5 разів), а у Португалії взагалі становить 6,5 разів. Те ж можна сказати і про коефіцієнт Джині, значення якого в Україні не перевищує відповідні показники по основним європейським країнам [5, с. 242].

Проте привертає увагу безпосередньо сама природа та причини диференціації доходів в нашій країні. Адже, у розвинутих європейських країнах високий рівень диференціації доходів населення сформувався під впливом дії законів ринку та конкуренції: «чим більше працюєш – тим більше заробляєш». В Україні ж високий рівень поляризації населення почав формуватися у кризовий період під час процесів роздержавлення та приватизації, в основному за рахунок нерівномірного стихійного розподілу державних ресурсів між окремими групами та приватними особами, в ході якого було порушено принцип соціальної справедливості.

Оскільки показники доходів населення є основними характеристиками рівня життя і одночасно економічними характеристиками, то політика доходів населення, яка здійснюється державою, являє собою найбільш важливу частину загальної соціально-економічної політики.

Політику доходів можна визначити (в загальному вигляді), як систему заходів, спрямовану на розробку і впровадження нормативів та макроекономічних параметрів, для регулювання порядку формування первинних доходів населення, їх перерозподілу, утворення кінцевих доходів, їх використання на споживання і накопичення.

Доходи регулюють в усіх економічних системах. В ринковій економіці таке регулювання здійснюється в менших масштабах ніж в адміністративно-командній системі, але все ж таки роль держави залишається значною. Регулювання доходів – складова, органічна частина соціально-економічної політики будь-якого суспільства. Політика доходів впливає на мотивацію праці найманих працівників та підприємців на благо розвитку економіки в цілому. Зростання ВВП, національного доходу в свою чергу сприяє підвищенню доходів населення, рівня його життя.

Державне регулювання доходів представляє собою систему заходів та норм законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюється державними та суспільними організаціями з метою стабілізації та зростання рівня доходів. Державне регулювання доходів та заробітної плати полягає в їх перерозподілі через бюджет шляхом диференційованого оподаткування різних груп одержувачів доходів та соціальних виплат населенню. При цьому значна доля національного доходу переходить від прошарків населення із високими доходами до прошарків з відносно низькими доходами, що приводить до збільшення загальних витрат споживачів, а значить, обсягів споживань товарів та послуг.

Теоретично державна політика доходів ширша за державне регулювання доходів, оскільки перша може ґрунтуватися і на принципі невтручання держави (принцип економічного лібералізму). Останнє мало місце в Україні на першій стадії переходу до ринку («шокова терапія»). Але зараз ці поняття стали майже ідентичними.

У сучасних умовах державне регулювання доходів є складовою частиною відтворення. Воно вирішує задачі, наприклад, стимулювання економічного зростання, заохочення прогресивних зрушень в галузевих і регіональних структурах, підтримки

експорту, регулювання зайнятості, оподаткування, цін і т.д. Конкретні напрями, форми, масштаби державного регулювання доходів визначаються характером і гостротою соціально-економічних проблем в окремих країнах і в конкретні періоди.

Найбільш розвинений механізм державного регулювання доходів склався у Франції, Німеччині, Нідерландах, скандинавських країнах, Японії, низці країн Азії і Латинської Америки, що швидко розвиваються. Слабкіше воно розвинене в США, Канаді, Австралії, де не було потрясінь, аналогічних наслідкам другої світової війни, виникнення табору соціалізму, але і в цих країнах регулювання доходів відіграє чималу роль, особливо в період погіршення кон'юнктури, посилення інфляції і безробіття.

Суттєва роль в регулюванні доходів підприємців і працівників найманої праці належить державній системі оподаткування. Як показує аналіз, соціальний потенціал податкової системи в сучасній Україні практично не використовується. Мається на увазі її здатність перерозподіляти доходи від високозабезпечених до середньо- і малозабезпечених верств населення. До того ж значна частина населення (в основному з високими доходами) і зовсім ухиляється від сплати податків.

У перерозподілі доходів українців склалася парадоксальна ситуація: оподаткування високих і надвисоких доходів, включаючи доходи від власності, здійснюється по одній з найнижчих в світі ставок; низькі ж і середні доходи фактично обкладаються високим податком. Рівень витрат на робочу силу сьогодні виявляється майже на 80 % нижче, ніж раніше в СРСР [6, с. 26]. В існуючій системі оподаткування не враховуються фактичні сьогоденні реалії. На наш погляд, тяжкість оподаткування необхідно перенести з менш прибуткового населення на більш прибуткове, тобто орієнтуватися на прогресивну шкалу оподаткування доходів. Проте важливо дотримувати в цьому певну міру, бо, як показує світовий досвід, якщо вилучається 40-45% доходів, підприємець втрачає інтерес до своєї справи.

Знизивши обкладення фонду оплати праці податком і перекинувши її частину на одержувачів доходів, можна отримати додаткову суму надходжень до бюджету за рахунок того, що з тіні вийдуть ті працевластувачі, які в даний час передають «в конвертах» своїм працівникам заробітну плату значно більшу, ніж вказано в платіжних відомостях, що представляються податковим органам. Діючи в Україні податкова політика стимулює і закріплює такі структури зайнятості і схеми оплати праці, при яких неприємною і низькооплачуваною виявляється праця в секторах економіки, що визначають майбутнє і перспективи розвитку країни, — в науці, культурі, промисловості. Останніми роками в Україні практично половина економічних суб'єктів не платить ніяких податків, не проводить ніяких соціальних відрахувань. Реально розвивається переважно тіньовий нелегальний бізнес, а офіційний сектор економіки страждає від цього. За експертними даними, в «тіні» знаходиться біля 45% ВВП. Розрахунки показують: якщо б податки надходили повністю, їх розміри можна понизити більш ніж в півтора рази [7, с. 145].

В цілях налагодження механізму податків слід також перерозподілити податкове навантаження між секторами економіки. Йдеться про зсув податкового тягаря з виробничих підприємств в першу чергу на фінансову та торговельну сфери, де склався невинувато низький рівень податкових вилучень.

Існують чотири основні причини, що пояснюють, чому в умовах, що склалися, більш справедливий розподіл доходів повинен розглядатися як умова, необхідна для економічної стабілізації та зростання.

По-перше, групи населення з високими доходами, як правило, не схильні до заощаджень і інвестування коштів у вітчизняну економіку, а орієнтовані на вивіз капіталу за рубіж і споживання імпортованих товарів.

По-друге, при скороченні виробництва і зниженні доходів у більшості населення до фізіологічного мінімуму при одночасному скороченні споживання послуг освіти, охорони здоров'я відбувається різке погіршення якості трудових ресурсів.

По-третє, підвищення рівня доходів низькооплачуваних (низькодоходних) груп населення, орієнтованих на споживання вітчизняних товарів і послуг, стимулює розвиток вітчизняного виробництва, інвестиційну активність і зростання зайнятості.

І, нарешті, по-четверте, більш рівномірний підхід до розподілу доходів — психологічно важливий позитивний чинник. Якщо майнова нерівність і диференціація в рівнях доходів між різними групами населення збільшуватиметься, збережеться небезпека протидії реформам з боку груп населення достатньо високоосвічених, але з низькими доходами. Що в подальшому може привести до загрози соціальній безпеці [7, с. 146].

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, доходи населення є головним джерелом формування купівельної спроможності, забезпечення матеріальних та нематеріальних потреб для розвитку особистості. На сьогоднішній день в умовах економічної інтеграції, необхідно вдосконалити стратегію розвитку держави і зробити це саме за допомогою політики доходів. Створення ефективної моделі державного регулювання, яка сприятиме стабільному підвищенню рівня життя та зменшенню соціальної нерівності, вимагає не лише розподілу та перерозподілу доходів громадян, але і впливу на сферу їх первинного утворення.

Для досягнення суттєвого підвищення рівня доходів та якості життя населення необхідно впровадження інноваційного розвитку економіки, формування та практичне функціонування економіки знань. Державне регулювання доходів має активізувати трудові зусилля населення, направити їх на відродження таких галузей як наука, освіта, охорона здоров'я, промисловість високих технологій. Пріоритетами при цьому мають бути: підвищення питомої ваги оплати праці в структурі собівартості продукції та ВВП; випереджальне зростання первинних доходів громадян в порівнянні із вторинними; узгодження динаміки оплати праці з її продуктивністю.

Література.

1. Федірко Н.В. Державне регулювання доходів населення в Україні: дис. канд. екон. наук: 08.02.03. – К, 2006. – 207 с.
2. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. – М.: Прогресс, 1993. – 448 с.
3. Савенко О.Л. Економічний механізм державного регулювання доходів населення в ринкових умовах: дис. канд. екон. наук: 08.02.03. – К, 2002. – 273 с.
4. Ильин А.И. О социально-экономических проблемах вхождения России в рынок. // Вестник СПбГУ. Серия Экономика. – 1994. – №4. – С. 18-24.
5. Рівень життя населення України / НАН України Ін-т демографії та соц. досліджень, Держкомстат; за ред. Л.М. Черенько, К.: ТОВ Консультант, 2006. – 428с.
6. Роик В. Реформа доходов - эффективное лекарство от бедности, реформа льгот - всего лишь пищевая добавка // Человек и труд. – 2005. – №3. – С. 23-29.
7. Политика доходов и качество жизни населения: учебное пособие / под ред. Горелова Н.А. – Спб.: изд-во Питер, 2003. – 656 с.